

ORTA ASYA ÜLKELERİNDEKİ ETNİK YAPININ BÖLGE GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

The Effects of Ethnic Structure in The Central Asia to the Region's Security

Hasan KARA*

Özet

Orta Asya olarak bilinen bölge Asya'nın merkezinde, Hazar Gölü, Rusya, Çin, Pakistan, Afganistan ve İran'ın arasında yer almaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile burada beş yeni cumhuriyet ortaya çıkmıştır. Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın oluşturduğu bu yeni cumhuriyetlerde değişik Türk topluluklarına ait guruplar nüfusun % 80'ini meydana getirmektedir. Yeraltı ve yer üstü kaynakları bakımından zengin olan Asya'nın bu bölgesinin kapladığı alan 4 milyon km²'yi, toplam nüfusu 50 milyonu geçmektedir. Rusya ve Çin gibi güçlü, Ortadoğu gibi karışık bir bölgeyle komşu olan ve Asya'nın içine sıkışmış bu kapalı coğrafya üzerinde; bölgesel ve dünya güçlerinin "Büyük Oyun" diye adlandırılan düşünceleri bulunmaktadır. Güçlü devletler amaçlarını gerçekleştirebilmek için bölgenin zayıf noktalarına yönelmek isteyeceklerdir. Orta Asya'nın en zayıf noktası ise; Sovyetler Birliği'nin 70 yıllık bir zamanda gerçekleştirdiği karışık etnik yapısıdır. Hepsini Türk olan ve yaşadıkları bölgeye göre isim alan Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Tatar gibi guruplar buradaki her devletin içerisinde karmaşık bir dağılışı göstermektedir. Günümüzde otoriter liderler tarafından yönetilen ve çok sesliliğe izin verilmeyen bölge ülkelerinde yakın gelecekte daha demokratik söylemlerle birlikte dış güçlerin etkisiyle etnik gurupların hareketlenme ihtimali yüksek gözükmektedir. Hafızalardaki tazeliğini koruyan Yugoslavya ve günümüzde karmaşık şekil almaya başlayan Irak örnekleri de bu görüşü kuvvetle desteklemektedir. Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri yakın gelecekte etnik bir problem yaşamamak için uluslar arası arenada dengeli politikalar takip etmek ve kendi aralarında işbirliğini kuvvetlendirmek zorundadırlar.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Türk Cumhuriyetleri, Etnik Yapı, Güvenlik

Abstract

The area known as the Central Asia lies in the center of Asia, among the Caspian Sea, Russia, China, Pakistan, Afghanistan, and Iran. As a result of the collapse of the Soviet Union, five new republics emerged here. In these new republics- Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Kirghizia, and Tajikistan % 80 of the population is composed of groups belonging to various Turk Societies. This part of Asia, which is rich in terms of natural sources, covers a land larger than 40 million km² and has a population of over 50 million. Regional and global powers have some ideas called "the Big Game" on this land, which is surrounded by two powerful countries, Russia and China, and by the Middle East, which has conflicts in it self. Powerful countries will want to go into the weak points of the land in order to materialize their aims and the weakest point of Central Asia is the complex ethnic structure caused by the U.S.S.R in a 70 years' time. All being Turks and named according to where they live, Uzbeks, Kazaks, Tatars, Kirghizes, range in population in each state. It is highly probable that the ethnic groups, being governed by authoritarian leaders for the time being, will act for their independence in a short future as a result of more democratic sayings and the influence of the other powers. Two examples, Yugoslavia, which still remains in our memories and Iraq, which is getting more and more conflicted today, strongly support this idea. Turk Republics in the Central Asia must have strong coordination among them selves and lead balanced policies in the international politics in order not to face problems emerging from ethnicity.

Key Words: Central Asia, Turk Republics, Ethnic Structure, Security

---

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uşak Fen-Edebiyat Fakültesi.

Orta Asya'nın Yeri ve Önemi

Eski dünya karalarından olan Asya kıtası, 44 milyon km²'lik yüzölçümü ile dünyanın en büyük kara parçası durumundadır ve dünya nüfusunun da 2/3'sine yakını barındırmaktadır. Dünyanın en kalabalık iki ülkesi olan Çin ve Hindistan Asya kıtasındadır. Dünyanın en geniş alanlı devletlerinden Rusya ve Çin kıtanın toplam yüzölçümünün yarısından fazlasını oluşturmaktadır.

Bir çok medeniyete ev sahipliği yapmış bulunan Asya kıtası tarihi devirlerden beri büyük yerleşmelere sahne olmuş, tarihin akışını değiştiren bir çok olay (Kavimler göçü gibi) bu coğrafyada cereyan etmiştir. Dünyanın en eski ticaret yollarından olan ve bölge ekonomisi ve gelişmesine önemli katkılar sağlayan İpek ve Baharat yolları, Asya'nın doğu yarısından başlamıştır. Yolları ve zenginliğinden dolayı tarihte bir çok hükümdar bölgeyle ilgilenmiştir.

Asya kıtasının merkezinde bulunan ve "Orta Asya" olarak bilinen unutulmuş bölge, Sovyetler Birliği'nin yıkılması, yeni devletlerin kurulması petrol, doğalgaz ve diğer zenginlik kaynaklarıyla yeniden dünya gündemine gelmiş ve dünyanın dikkatleri yeniden söz konusu sahaya çevrilmiştir.

Orta Asya coğrafi olarak batıdan Hazar Gölü ile başlamakta doğuda Çin'in batısındaki (Doğu Türkistan) Sincan bölgesinin doğusuna kadar devam etmektedir. Kuzeyde Rusya'nın güneyi ve Kazak bozkırlarından güneyde İran, Afganistan ve Pakistan'ın kuzey kesimlerini içine alacak şekilde uzanmaktadır (Şekil 1). Dolayısıyla Orta Asya; merkezinde Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın yer aldığı "Türk Dünyası veya Batı Türkistan" ile bunun etrafında Hazar Gölü, Sincan (Doğu Türkistan), Güney Rusya, İran, Afganistan ve Pakistan'ın kuzey bölgeleriyle çevrili dünyanın en geniş ve en stratejik coğrafyasının adıdır.

Şekil 1. Orta Asya'nın Lokasyon Haritası.

Orta Asya'ya Merkezi Asya, İç Asya gibi isimler de verilmektedir. İngilizler bölge için akraba milletler topluluğu anlamında "Turcic", Ruslar "Türk Dilli Halklar", tabirlerini sıklıkla kullanmaktadırlar. Bölgeden "Türk Dünyası", "Batı Türkistan", "Türki Cumhuriyetler" gibi isimlerle de bahsedilmesi bu tabirleri kullanan devletlerin temenni ve arzularıyla ilgilidir (Kavuncu, 1998). Kuzey Amerika'ya Anglo Amerika, Güney Amerika'ya Latin Amerika, Kuzey Afrika'ya Arap Afrika'sı demek ne kadar doğru ise;

Orta Asya'ya "Türk Asya'sı" demek en az onlar kadar doğru olacaktır. Zira buradaki topluluklara Kazak, Kırgız, Tacik, Türkmen, Özbek gibi isimler kullanmanın siyasi coğrafya açısından fazla önemi bulunmaz (Özdağ, 2001).

Orta Asya bölgesi; İslamiyet, Hıristiyanlık, Budizm, Hinduizm gibi dinlerin kesişme noktası olmasının yanı sıra, Türk, Çin, Fars, Slav, Hint medeniyetleri gibi büyük medeniyetlerin bir araya geldikleri tampon bir bölge durumundadır.

Burada yer alan Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan'la Hazar Gölü batısındaki Azerbaycan gibi nüfusun büyük kısmı Türk topluluklarından oluşan ve Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan genç devletler; bölgede üretilen petrol, doğalgaz (Mfa, 2004), altın ve değişik metallere, pamuk, pirinç, buğday, ipek, koyun, kürk ve hayvan gibi tarım ve hayvancılık ürünlerinin önemli kısmına sahip bulunmaktadırlar. Zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklarının varlığı ve kaynaklarının nüfuslarına oranlandığında çok fazla olması dikkatleri Asya'nın kalbindeki genç cumhuriyetlere çekmektedir. Hazar Gölü'nün yüz yıldan uzun bir süredir petrol ve doğal gaz deposu olduğunun bilinmesi ve bu kaynakların bölgede yer alan devletler tarafından işletilmeye başlanması bölgeyi cazibe merkezi yaptığı gibi aynı zamanda ekonomik güç haline getirecektir.

2010 yılında Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'da 100-150 milyon ton petrol ve 100 milyar metreküp doğalgaz ihraç edilebileceği tahmin edilmektedir (Mfa, 2004). Ayrıca üretilen petrol ve doğal gazın muhtelif boru hatları ile dünya pazarlarına sunulması ve yeni alternatif boru hatlarının planlanması, yapılmaya başlanması ve bazılarının tamamlanarak işletilmeye başlanması pastadan daha büyük pay kapabilmek isteyen birçok batılı şirketi ve dolayısıyla devleti harekete geçirmiştir. Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan enerji yolunu Türkiye'ye kaptırmak istemeyen Rusya, boru hatlarının Novorossisk'te toplanarak Türkiye'nin devre dışında kalmasına çalışmaktadır. Yunanistan bile kendi ülkesine ulaşacak hatlar arzulamaktadır. İran bu hatların kendi topraklarından güneye gitmesini isterken, Afganistan ve Pakistan hatta Çin üzerinden hatların geçmesini savunan düşünceler (Cullen, 2002) bulunmaktadır.

Dünyanın dikkatini Orta Asya'ya çeken faktörler sadece yeraltı kaynaklarıyla sınırlı değildir. 2,5 milyara yaklaşan nüfusuyla dünya nüfusunun yarıya yakınına barındıran Çin ve Hindistan bu bölgeye komşu olduklarından kalabalık nüfus her zaman büyük pazar olma özelliğini korumaktadır. Her iki ülkenin de aşırı nüfusundan dolayı işsizliğin fazla olması, ucuz işçi çalıştırmaları ve bunun sonucunda dünya pazarlarına sunulan ucuz ürünlerle haksız rekabet oluşturmaları gelişmiş sanayi ülkelerinin ticaretini tehdit eder boyuta ulaşmıştır. Çin'in dünyanın en büyük homojen toplumu olması, Tayvan'ın yakaladığı başarıyı Çin'in de başarıma şansının bulunması ve Çin'in taşma sahasının batıdaki Türk dünyasına doğru olma ihtimali (Özdağ, 2001) bölgeyi stratejik yönden biraz daha önemli hale getirmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeni ortaya çıkmış, kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan ve dış politikalarını orta ve uzun vadeli belirleyememiş 50 milyon nüfuslu genç cumhuriyetler hem pazar olma özellikleri hem de Rusya başbakanlarından Primakov tarafından "Stratejik Üçgen" olarak adlandırılan Çin-Rusya-Hindistan yarı çemberinin tam ortasında bulunmaları dolayısıyla son yıllarda dikkatleri üzerlerine çekmektedirler.

Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı yapılan "11 Eylül 2001" saldırılarının ardından dünyanın bir numaralı gündem maddesi haline gelen uluslar arası terör, çoğu zaman suskunluğunu muhafaza etse de muhtelif aralıklarla değişik türlerde eylemler şeklinde ortaya çıkarak hem adından söz ettirmekte hem de dünya gündemindeki önemini korumaktadır. 2003 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen dış kaynaklı bombalı eylemler bu görüşün destekleyicisidir.

Son yıllara kadar hep Ortadoğu (Güneybatı Asya) kökenli kabul edilen uluslar arası terörün kaynak merkezi yakın geçmişte Ortadoğu'dan Orta Asya'nın güneyine doğru sıçramış ve bazı bölge ülkelerinin adı terörle sık anılır hale gelmiştir. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından topraklarına binlerce kilometre uzaklıkta olan ve güya güvenliği büyük tehdit altında bulunan dünyanın en süper askeri gücü

olan ABD öncülüğünde önce Afganistan'a hemen ardından Irak'a operasyonlar düzenlenmiştir. 150 binden fazla askerin kullanıldığı bu büyük müdahaleler bazı devletlerce desteklenmiş olmakla birlikte çok sayıda devlet, yapılan müdahalelere karşı çıkmıştır. Terörü önleme bahanesiyle başlatılan ve altında başka çıkar amaçları yatan operasyonlar bölge ülkeleri için güvenlikten ziyade adeta tehdit unsuru haline gelmiştir.

Hazar gölü çevresinde Azerbaycan-Ermenistan gerginliği hariç henüz çok önemli bir olay olmamakla birlikte, Kafkasların karışıklığı, Hindistan-Pakistan arasındaki Keşmir sorunu, Afganistan'ın her türlü müdahaleye rağmen düzelmeyen durumu, Çin'in Doğu Türkistan'a uyguladığı baskı, Rusya'dan tam bağımsızlık isteyecek olan özerk cumhuriyetler Orta Asya'yı adeta olası bir ateş çemberi ile kuşatmıştır.

Orta Asya'da Yaşanabilecek Etnik Sorunlar

Mackinder, Kara hakimiyet teorisinde Orta Asya'nın kuzeyini Kalp Sahası "Heartland", güneyini İç Hilal "Rimland" kabul ederek kalp sahasına ulaşmak için önce iç hilali ele geçirmek gerektiği görüşünü savunmuştur (Özey, 1996). Dünyanın herhangi bir bölgesine hakim olmak isteyen ve mevcut yönetimlerle sorun yaşayan güçlü devletler; buradaki devletleri birbirlerine düşürerek ve iç sorunlarla uğraştırarak zayıflatma, yıpratma, zaman kaybettirme, kaynaklarını azaltma, silah satma, petrol fiyatlarını istedikleri şekilde ayarlama gibi kendileri lehine bölge ülkeleri aleyhine faaliyetlere girişmektedirler.

Dış politika analizcileri önemli olayların dış politik kararlar oluşturmada büyük etkileri olduğunu vurgularlar (Hudson, 2002). Nitekim Irak-İran savaşı sırasında bu durum açıkça yaşanmıştır. Güçlü devletler hem savaşı sürekli körüklemişler hem de taraf olmuşlar, hatta İran'a açıkça karşı olan ABD gibi devletler gizlice silah satmışlardır. İran-İrak savaşı boyunca petrol fiyatlarını ayarlayan Opec devre dışı bırakılarak petrol fiyatlarının dibe vurmasıyla en büyük gelir kaynağı petrol olan İran, ekonomik yönden büyük darbe almıştır. Önümüzdeki yıllarda en büyük gelirleri petrol ve doğal gaz olacak Orta Asya devletleri için herhangi bir savaş veya iç karışıklık durumunda benzer oyunlar yeniden sahnelenecektir.

Dünya haritasına bakıldığında petrol rezervlerine sahip ülkelerle (gelişmiş ülkeler hariç) iç karışıklıklar veya uluslar arası sorunlar yaşayan ülkeler arasında büyük paralellik olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Son yıllarda Ortadoğu'da İran, Irak, Kuveyt, S. Arabistan, Lübnan, Filistin, İsrail, Afrika kıtasında Libya, Cezayir, Nijerya, Gabon, Güney Amerika kıtasında ise Kolombiya ve Venezüella gibi devletler; karışıklıklara, darbelere, savaşlara veya iç çatışmalara sahne olmuşlardır.

Önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olan ve kaynaklarını henüz dünya pazarlarına henüz sunmaya başlayan Orta Asya ülkelerinde yakın gelecekte bir takım iç karışıklıkların çıkma ihtimali bulunmaktadır. Churchill'in söylediği "Bir damla petrol bir damla kandan daha kıymetlidir" sözü modern sömürü metodu uygulayan devletlerin zengin petrol rezervine sahip ülkelerdeki arzularını ortaya koymaktadır. Bu bölgede çıkabilecek veya çıkarılabilecek karışıklıklara en geçerli nedenler arasında; etnik farklılıklar, sınır anlaşmazlıkları, Hazar Gölü'nün paylaşımı, uluslar arası teröre destek verilmesi ve sınır aşan sular sorunu gelmektedir. Bölge ülkelerine hükümetmenin en kolay yolu bu devletlerdeki etnik yapının çeşitliliğinden yararlanmaktadır. Etniklik; milli düzeyde ortak bir hayat biçimi oluşturulamadığı zaman mensup olunan millete karşı alt kimliklerin ortaya çıkması şeklinde açıklanabilir (Erkal 2001). Bölge ülkelerindeki etnik gurupların dağılışına bakıldığında bu duruma uygun oldukları görülmektedir (Tablo 1.).

Orta Asya'daki 5 cumhuriyetin 50 milyonu bulan toplam nüfuslarının yaklaşık % 79'unu değişik Türk toplulukları meydana getirmektedir (Tika 1998). Ruslar, Ukraynalılar, Almanlar, Beyaz Ruslar, Ermeniler ve diğer gurupların nüfustaki oranı % 21 civarındadır. Türklerin dışındaki nüfusun büyük çoğunluğunu Ruslar oluşturmaktadır.

Tablo 1. Orta Asya Çevresindeki Ülkelerde Nüfusun Etnik Guruplara Dağılışı*.

ÖZBEKİSTAN		TÜRKMENİSTAN		KAZAKİSTAN	
Etnik Grup	%	Etnik Grup	%	Etnik Grup	%
Özbek	72	Türkmen	77	Kazak	46
Rus	12	Özbek	9	Rus	35
Tacik	4	Rus	7	Ukraynalı	5
Kazak	4	Kazak	2	Alman	3
Tatar	3	Tatar	1	Tatar	2
Kırgız	1	Azeri	1	Diğer	9
Diğer	4	Diğer	3		
KIRGIZİSTAN		AZERBAYCAN		TACİKİSTAN	
Etnik Grup	%	Etnik Grup	%	Etnik Grup	%
Kırgız	60	Azeri	83	Tacik	64
Rus	16	Ermeni	6	Özbek	24
Özbek	14	Rus	5	Rus	5
Kazak	1	Lezgi	2	Kırgız	1
Tatar	1	Diğer	4	Diğer	6
Diğer	8				
AFGANİSTAN		PAKİSTAN		İRAN	
Etnik Grup	%	Etnik Grup	%	Etnik Grup	%
Peştun	40	Pencaplı	55	Farslar	55
Tacik	24	Sindli	13	Azeri	28
Hazara	19	Peştun	10	Arap	3
Özbek	9	Beluci	8	Türkmen	2
Türkmen	2	Afgan	5	Diğer	12
Diğer	6	Diğer	9		

Türk Dünyasında aynı soydan gelen ve aralarında hiç bir fark bulunmayan Türk guruplarının sistematik olarak karıştırılıp ortaya etnik kimlik adı altında ileri yıllarda sorun yumağı haline getirilmesi günümüzden ziyade, 70 yıllık Sovyet politikasının ürünüdür. Ruslar, siyasi sınırlarla bölgeyi böldükleri yetmiyormuş gibi Türk toplumlarını parçalayabilmek için birbirlerine yabancılaştırıcı politikalar benimsemişlerdir (Özdağ, 2001). 1957-1970 yılları arasında Kazakistan'ın bir çok bölgesini tarıma açarak buraya Rus, Beyaz Rus ve Ukraynalılar getirilmiştir (Milner 1993). Yerel kimlikleri hayata geçirerek bölgeyi uzun süre elinde tutmak isteyen Ruslar bölge ülkelerindeki toplulukları birbirlerinin içine sürgün ederek hem onların milli kültürlerini zayıflatmak hem de ileriye yönelik sorunlar yumağı hazırlama girişiminde bulunmuşlardır. Özbekler, Özbekistan'da nüfusun % 72'sini oluştururlarken, Tacikistan'da % 24, Kırgızistan'da % 14 ve Türkmenistan'da % 9'luk bir nüfus oranı meydana getirmektedirler (tablo 1, şekil 2). Türkmenistan diğer topluluklardan en az nüfus oranını barındıran ülkedir. Türkmenistan'da Türkmenlerden sonra sırasıyla Özbekler ve Ruslar gelmektedir. Kendi ülkesinde bazen azınlık durumuna düşen gurup Kazaklar olmuştur. Kazakistan'da nüfusun % 46'sını Kazaklar, % 35'ini Ruslar oluşturur. Kazakların doğum oranı Ruslardan daha fazla olduğu için Kazaklar azınlık durumundan zor kurtulmuşlardır.

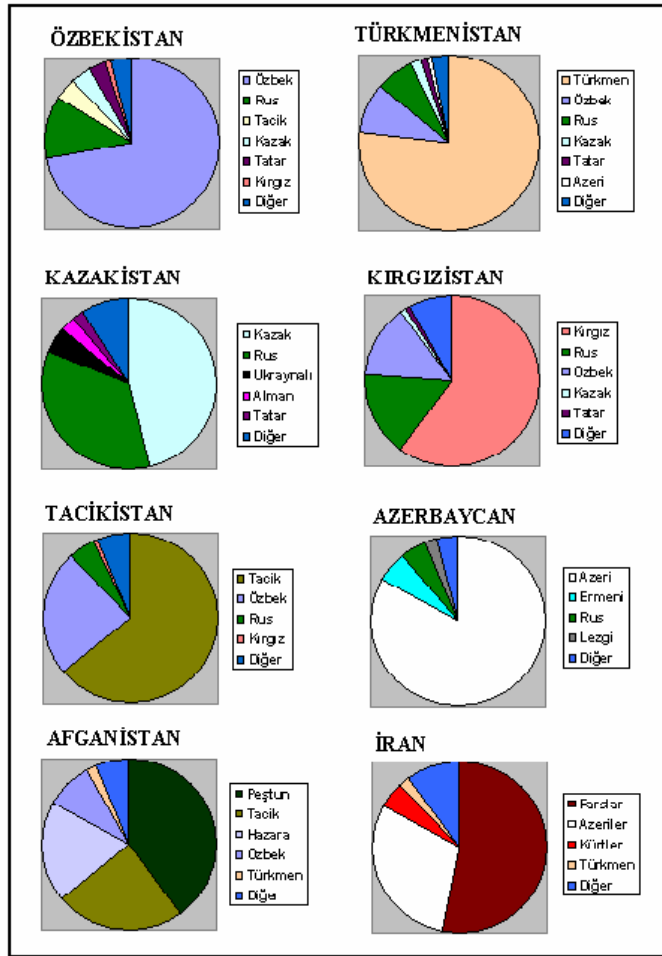
Ruslar; Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da ikinci, Türkmenistan, Tacikistan ve Azerbaycan'da üçüncü büyük nüfus gurubunu oluşturmaktadırlar. Orta Asya'yı etnik açıdan bu kadar karışık hale getirmek ve aralarına Rus, Ukraynalı, Kırmılı nüfus koyarak birbirleriyle iletişimleri koparma girişimi fazla başarılı olamamıştır. Orta Asya coğrafyasının yüzyıllar boyu Türk kültürü ile yoğrulması bunu sağlayan en önemli faktördür. Bölgenin etnik yapısı, Ortadoğu'daki gibi basit aşiret yapısına benzememektedir. Batılılar kendi ülkelerindeki benzer etnik durumları çağdaş milliyetçilik ile, Türk dünyasındaki farklılıkları ise kültürel çoğulculuk ve mevcut devletten ayrılma şeklinde ifade ederek

* Orta Asya çevresindeki ülkelerdeki nüfusun etnik guruplara göre dağılışı; Özey 1996, Avrasya Dosyası 1998, Edwards 2002, Aygazete 2003 ve Focus 2003 verilerinden yararlanılmıştır.

(Erkal, 2001) kendi guruplarını birleştirmeye, diğer toplulukları bölmeye yönelik ikiyüzlülük örneği sergilemektedirler.

Batılı devletlere göre bölmenin en önemli körükleyicilerinden olan etniklik ateşi Türk dünyasının etrafındaki çemberin en zayıf noktalarından olan İran-Afganistan-Pakistan hattında da çok belirgindir. İran nüfusunun % 55'ini Farslar, % 32'sini Türkler, % 13'ünü diğer guruplar oluşturur. Pakistan nüfusunda Pencaplılar % 55, Peştunlar % 10, Sindliler % 13'lük orana sahiptir. Afganistan ise etnik açıdan bölgenin en hassas yeridir. Nüfusunun % 40' Peştun, % 24'ü Tacik, % 19'u Hazara, % 9'u Özbek, % 2'si Türkmen ve % 6'sı diğer guruplardan oluşan Afganistan bu karışık yapısının sonucunda 15 yıldır iç savaflara sahne olmuş ve iç istikrarını sağlayamamıştır (Edwars, 2002). İç karışıklık fırsatını iyi değerlendiren büyük terör gurupları buralarda barınma ve eğitim imkanı bularak yaptıkları eylemlerle dünyanın bütün dikkatlerini bölgeye yönlendirmişlerdir.

Etnik yapının birbiriyle girift şekilde karışması tesadüflerle açıklanamaz. Çünkü etnik karışıklık dünyanın her coğrafyasında istenildiğinde saatli bir bombaya dönüşebilmektedir. Etnik bomba, iyi ayarlandığında istenilen zamanda patlatılabilmektedir. Benzer olayların en güzel örneği eski Yugoslavya'da yaşanmıştır. Aynen Türk cumhuriyetlerindeki gibi Sırlar, Hırvatlar, Boşnaklar iç içe karıştırılmış ve uzun yıllar boyunca herhangi bir çatışma gün yüzüne çıkmamıştır. Otoriteyi tek başına sağlayan Mareşal Tito yönetimi, baskıcı rejimi sayesinde iç karışıklığa izin vermemiştir. Tito'nun ölümünün ardından dengelerin değişmesiyle gün yüzüne çıkan ve alevlenen etnik farklılıklar kısa sürede Balkanlar'ı kan ve gözyaşı gölüne çevirmiştir. Bunun son örneği uzun süre diktatörlükle yönetilen Irak'ta yaşanmıştır. Irak'ı yakın gelecekte etnik esasa dayalı olası parçalanmalar beklemektedir.

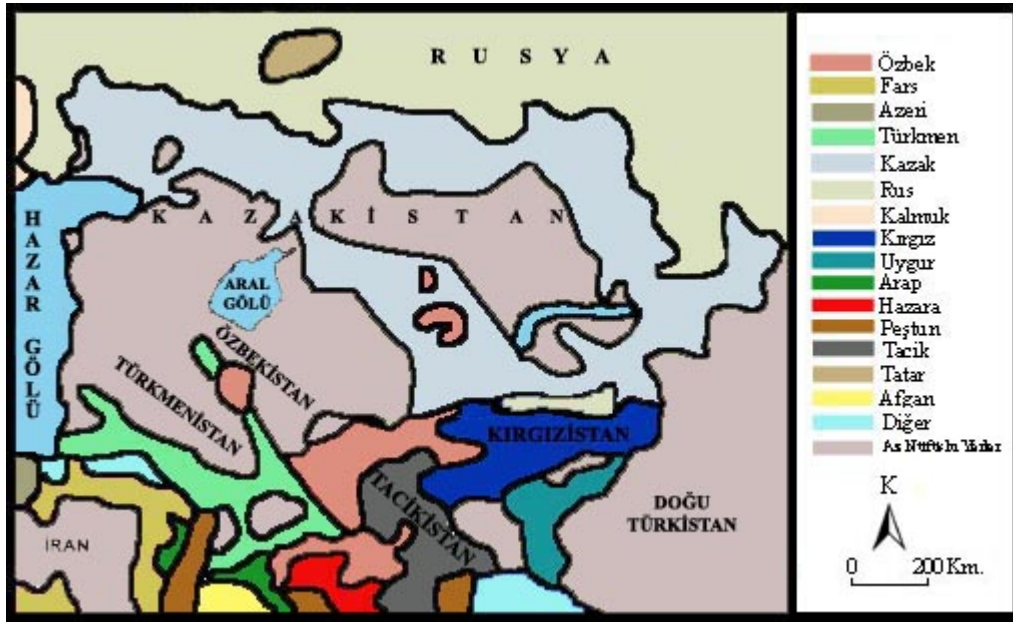

Şekil 2. Orta Asya Çevresindeki Ülkelerde Nüfusun Etnik Guruplara Dağılışı.

Asya'da kurulan yeni Türk cumhuriyetlerinde henüz gerçek anlamda demokratik bir yapı devreye sokulamamıştır. Türk devletlerinin çoğunun yöneticileri, aynı zamanda eski Sovyetler Birliği döneminin de yöneticileridirler. Bu devletlerin iç istikrarı hale eski oligarşik kadrolarca sağlanmaktadır (Akyol,1994). Ülkelerinde mutlak otorite olan, muhalefete şans tanımayan, çok seslilikten hoşlanmayan bu kadroların birer birer görevlerinden ayrılması ve bölgenin her geçen gün daha demokratik yapıya doğru ilerlemesi, yeni etnik seslerinde duyulmasına yol açacaktır. Genç cumhuriyetlerin henüz girmedikleri tehlikeli virajı kazasız olarak atlatalmaları hayati önem arz etmektedir. Sonrasında Asya'nın merkezinde yeni bir sayfanın açılacağı kuvvetle muhtemeldir.

Bütün dünyada bölge için “Yeni Büyük Oyun” dan söz edilmektedir. Bir çok kesim tarafından kabul gören büyük oyun (Brzezinski,1998), Orta Asya'da sahneleneceğine göre, oyunun mekanı nereler olabilir?

Orta Asya etrafı kalın duvarlarla çevrili iç kale hüviyeti özelliğindedir. Kalenin kuzey duvarı baştan başa Rusya ile çevrilidir. Rusya hariç bu duvardan Orta Asya'ya geçmek mümkün gözükmemektedir. Doğudaki Çin seddi tarihi çağlardan beri sağlamlığını muhafaza etmektedir ve buranın da Çin dışında Orta Asya'ya geçit vermesi imkansızdır. Güneydoğudaki duvar kimsenin göze alamayacağı Himalayalarla örüldüğünden geçilmesi zordur ve Hindistan'ın kontrolündedir. Gerçi bu yol bir zamanlar İngilizler tarafından kullanılsa da İngilizlerin bölgedeki eski ağırlığı ortadan kalkmıştır. Her üç yönden bölgeye yönelebilecek tehditlerin aktörleri buraların ev sahipleridir. Orta Asya'ya düşünülen büyük oyun gelişmiş batılı ülkelerden gelecekse duvarın iki zayıf bölümü geçiş için müsait gözükmektedir. Birincisi batıdaki Kafkaslar, diğeri de güneydeki İran-Afganistan-Pakistan arasındaki bölümdür ki, her iki bölümdeki duvarın muhtelif yerlerinde çatlaklar bulunmaktadır.

Şekil 3. Orta Asya Çevresindeki Ülkelerde Etno-Linguistik Gurupların Dağılışı*.

Orta Asya için uluslar arası ilişkiler açısından çok çeşitli senaryolar ileri sürülmektedir. ABD'nin alternatifsiz güç olmasını istemeyen Çin-Rusya yakınlaşması, Çin'e karşı ABD'nin Rusya ve Japonya ile ilişkilerini artırması, Çin-Hindistan-Rusya üçlüsünün yakınlaşması senaryolardan bazılarıdır (Kocaoğlu, 1997). ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri İngiltere'den tam destek almasına rağmen, Avrupa Birliği'nin bazı üyelerinden tepki almış ve nitekim Almanya-Fransa-Rusya ayrı bir cephe olarak

* Orta Asya'daki Etno-Linguistik gurupların dağılışı haritası; Milner 1993, Özey 1996, Cullen 2002 ve Edwards 2002 den yararlanılarak hazırlanmıştır.

belirmiştir. Hazar Gölünü “Hazar Denizi” şekline getirerek pastadan payını artırmak isteyen Rusya, kendisi gibi düşünen İran’la ilişkilerini sıkılaştırmıştır.

Sonuç olarak çok bilinmeyenli denkleme benzeyen yeri ve aktörleri belli olan Orta Asya’daki olası olumsuz gelişmelerin eksik olan sadece figüranlarıdır. Herkesin kendine göre senaryo hazırladığı bölgede buradaki devletlere düşen görev, figüran olarak rol almamaktır. Bunun için alınabilecek önlemlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

- Bölge ülkelerinde demokratik yaşama en kısa sürede geçilmek suretiyle demokratikleşme virajı zarar görmeden atlatılmalıdır.
- Ağırlıklı olarak Rusya ile değil, bölgesel ve uluslar arası güçlerle de dengeli ekonomik ilişkiler kurulmalıdır.
- Balkan paktı, Sadabat paktı gibi daha önce denenmiş ve bölge ülkeleri arasında güven ve ilişkileri artırıcı “Türk Paktı” benzeri oluşumlar hayata geçirilmelidir.
- Uluslar arası ve bölgesel kuruluşlara üye olunarak dünya devleti olma yolunda hızlı adımlar atılmalıdır.
- Coğrafi sınırlar ve özellikle Hazar Gölü üzerinde sorun oluşturabilecek tehlikeli söylemlerden uzak durulmalıdır.
- Orta Asya devletleri ve komşu devletler arasında kültürel, askeri, siyasi ve ekonomik işbirlikleri artırılmalıdır.
- Türk ülkeleri arasında müşterek dil birliği, ortak sözlük, ortak okullar, bölgesel olimpiyat oyunları v.s. gibi konularda bütünleştirici çalışmalar yapılmalıdır.
- Türkiye’nin uluslararası tecrübelerinden daha fazla yararlanılmalıdır.
- Uluslararası gerginliğe yol açacak teröre destek olma ve uyuşturucu ticareti konularına gerekli önem verilmeli ve önlemler alınmalıdır.
- Etnik guruplar kesinlikle körüklenmemeli, yurtlarından edilmiş guruplardan problem oluşturanlar komşu devletlerin imkanları oranında mübadele yapılarak stabil hale getirilmelidir.

Rusya’nın tam kontrolünden çıkamamış ve dış arenada kendilerini destekleyecek müttefikleri olmayan Türk cumhuriyetleri; jeopolitik konumlarını değiştiremeyeceklerine, komşularından uzaklaşamayacaklarına ve kaynaklarını yok edemeyeceklerine göre bölgeyle ilgilenen güçlü devletlerle karşı karşıya gelmek zorunda kalacaklardır. Türkiye; kardeş devletleri kurtlar sofrasında savunacak ekonomik ve siyasi güce sahip değildir. Türkiye bulunduğu coğrafyanın en güçlü devleti olmasına rağmen, Orta Asya’nın kaderine etki edecek olayların altına imza atamamaktadır. Zaten Türkiye bu devletlerin bağımsız oldukları ilk yıllarda heyecanla “Türk” kimliğini öne çıkarmış, sonradan uluslar arası konjüktürün ve karşılıklı çıkar ilişkilerinin gereği politikalar izlemeye başlamıştır. Ancak Türkiye Avrasya jeopolitiğinde tecrübelerinin katkılarıyla bölgesel ağırlığını biraz daha artırmak durumundadır.

Orta Asya’yı güney ve batıdaki en zayıf yerinden Türkiye, İran, Azerbaycan, Afganistan ve Pakistan’ın içerisinde yer aldığı bir örgütlenme koruyabilecek olmasına rağmen bu pek mümkün görünmemektedir. ABD’nin müdahale yapacağı bölgelerde çok önceden hazırlıklar ve planlamalar yapıldığı bilinmektedir. Bugün ABD’nin sahip olduğu hava ve askeri üsleri, müdahale yaptığı sahalarının yakınındadır. Bölgenin doğusunda açılan Amerikan üssü ileride olması muhtemel olayların adeta habercisidir. O halde genç devletler, Rusya, ABD ve Çin’in gücünü göz ardı etmeden dış politikalarını belirlemek durumundadırlar. Bütün süper güçlerin uzun vadeli büyük planlar yaptığı bölgede karışıklıklara ve olası bir müdahaleye meydan verilmemelidir. Çıkabilecek sorun sadece bölgeyi değil Türkiye’yi de içine alan geniş bir çemberi dolaylı olarak etkileyecektir.

Kaynaklar

- Akyol, Taha, *Azerbaycan Sovyetler ve Ötesi*, Burak Yayınevi, İstanbul 1994.
- Allen, Thomas- B., Sincan, *National Geographic*, Temmuz 2002 s. 120-151.
- Brzezinski, Zbigniew, *Büyük Çöküş*, Çeviren Gül Keskil-Gülsev Pakkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.
- Brzezinski, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası*, Sabah Kitapları, İstanbul 1998.
- Cullen, Robert, Hazar Denizi, *National Geographic*, Şubat 2002 s.120-153.
- Edwards, Mike, Orta Asya Dünyaya Açılıyor, *National Geographic*, Şubat 2002 s.160-177.
- Erkal, Mustafa, Zihinlerdeki belirsizlikler: Etniklik ve Kimlik, *Türkiye ve Siyaset Dergisi*, Sayı:Kasım-Aralık 2001.
- Hessler, Peter, Çin'in Kadim Geçmişinin Yeni Hikayesi, *National Geographic* Temmuz 2003 s.36-55.
- Hudson, V.M.-Vore, C.S., *Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi*, (Derleyenler Erol Göka-Işık Kuşçu), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2002.
- Kavuncu, Orhan, *Türk Dünyası Genel Bakış*, Selçuklu Vakfı Yayın No:2, Ankara 1998.
- Kocaoğlu, Mehmet, *Pero-Strateji*, Türkeli Yayınları, Ankara 1997.
- Milner, Robin, *Rusya ve Sovyetler Birliği Tarihi*, Çeviren Metin Çulhaoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- Mütercimler, Erol, *21 Yüzyıl ve Türkiye Yüksek Strateji*, Erciyes Yayınları, İstanbul 1997.
- Oktan, Pulat, Sincan ve Uygurlar, *National Geographic*, Temmuz 2002 s.152-157.
- Özdağ, Muzaffer, *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- Özey, Ramazan, *Türk Dünyası*, Özeğitim Yayınları No:11, İstanbul 1996.
- Pauw F. De, *Turkey's Policies In Transcausia Contested Borders In The Caucasus*, Brüksel 1996.
- Tika Avrasya Dosyası, *Türk Dünyası Özel Sayıları*, Ankara 1998.
- Yanar, Savaş, *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2002.
- www. Aygazete.com/Türk Dünyası. 2003.
- www. Focusdergisi.com.tr/kültür/20364, 2003.
- www. Foreigntrade.gov.tr./ead/ekonomi/sayi%2011/dpp.htm. 2003.
- www. Mfa.gov.tr./turkçe/gruph/hh/bölüm8.htm.2004.